

رودکی شناسی در شبه قاره

دکتر نجم الرشید ☆

Abstract:

It is now more than one thousand years when Rudaki used to narrate his poetry. He is known as father of the Persian poetry. Since then his verses are being read and appreciated in Central Asia, Iran and subcontinent. In this article the books and articles written about Rudaki's life and works have been introduced.

Key Words: Rudaki, Persian literature, subcontinent.

رودکی سمرقندی از برجسته ترین شاعران در زبان فارسی است که شعر و آوازه اش در ایران محدود نمانده و در سرزمین های دیگر نیز شیفتگان و پیروانی یافته است. شبه قاره از نخستین سرزمین هایی است که اشعار رودکی بدان رسید و بر ادبیات فارسی آن تأثیر گذاشت. امروز نیز بسیاری از مصرع های وی برای فارسی و اردو زبانان مثل سایر است. بسیاری از سرایندگان و نویسندگان شبه قاره پیوسته از اشعار رودکی بهره می برده و در سروده ها و نوشته های خود آنها را در نظر داشته و یا آنها را شاهد می آورده اند.

☆ عضو هیات علمی گروه، فارسی، دانشگاه پنجاب لاهور، پاکستان.

اشعار و منظومه های رودکی از قدیم الایام تا کنون جزو کتابهای درسی یا به اصطلاح "نصاب فارسی" مکتب خانه ها و مدارس و مراکز آموزشی و دانشگاه های شبه قاره بوده است. اهل شبه قاره از زمان راه یافتن زبان فارسی به سرزمین شان با آن آشنا بوده اند، چنان که مردم لاهور و دهلی که در بهره گیری از فرهنگ و ادب فارسی پیشینه ای طولانی تر دارند، از دیر باز برای خواندن اشعار رودکی، سعدی، مولوی، حافظ و خیام مجالس ویژه برپا می کرده اند. در این محافل، اشعار رودکی می خواندند و دانایان درباره شعر او بحث می کردند و به توضیح می پرداختند.

تذکره نویسان معروف شبه قاره در تذکره های خود شان به احوال و آثار و شعر رودکی مطالب و اشارات مفیدی دارند که در تالیف کتابهای تاریخ ادبیات فارسی مورد استفاده قرار گرفته شده است. در این تذکره ها از رودکی به نیکی یاد شده و جایگاه او در اذهان ادیبان و نویسندگان شبه قاره، با جایگاه رابعه بنت کعب خضداری و شعرای بزرگ ایران برابر می کند. نام رودکی در تذکره هایی که در شبه قاره نوشته شد، بسامد بالایی دارد. از جمله می توان به این تذکره ها اشاره کرد: لباب الالباب، محمد عوفی؛ تذکره حسینی (۱) نوشته میر حسین دوست سنبللی؛ مرآة الخیال (۲)، نوشته شیر علی خان لودی؛ صحف ابراهیم از علی ابراهیم خان خلیل؛ ریاض الشعرا از واله داغستانی.

در آثار ادبی و نقدی فارسی و اردو که در شبه قاره نوشته نیز رودکی همواره يك مأخذ بوده است. نویسندگان در آثار خود شان فراوان به رودکی استناد می کنند. محمد حسین آزاد (۱۸۳۰-۱۹۱۰م/۱۲۴۵-۱۳۲۸ق)، استاد، ادیب، محقق و شاعر فارسی و اردو بود. پس از تذکره نویسان وی نخستین کسانی است که کتابی به عنوان نگارستان فارس در تاریخ ادبیات ایران به زبان اردو تالیف کرده است.

نگارستان فارس در ذکر ۳۶ شاعر فارسی گوی ایرانی و شبه قاره از رودکی تا نورالعین واقف بتالوی است. آزاد در این کتاب در مقاله خود به استفاده از تذکره های فارسی احوال و اشعار رودکی را معرفی کرده است. این کتاب چندین بار در شبه قاره هند و پاکستان به چاپ رسیده است. (۳)

شبلی نعمانی (۱۸۵۷-۱۹۱۴م/۱۳۷۴ق) مورخ، زندگی نامه نویس، متکلم و منتقد و شاعر فارسی و اردو سرای شبه قاره است. وی کتابی به عنوان "شعر العجم" که درباره تاریخ ادبیات فارسی است، در پنج جلد به تالیف در آورده است. این کتاب بنا بر مطالب و تحقیق نه تنها در شبه قاره، بلکه در خارج از شبه قاره نیز شهرت بسزایی دارد. محمد تقی فخر داعی گیلانی شعر العجم را به زبان فارسی ترجمه کرده و در ایران به چاپ رسانده است. نویسندگان ایرانی همیشه در نوشته های خود شان شعر العجم را ستایش کرده اند و از جمله آنان می توان گلچین معانی (۴) و شفیع کدکنی (۵) را نام برد.

شبلی در زمانی که منابع فارسی درباره رودکی چندان معتبر نبودند، به زندگی و نقد اشعار رودکی پرداخته است. وی در جلد اول شعر العجم، درباره رودکی مقاله مفصلی به نگارش در آورده است (۶). شبلی با در نظر داشتن عناصر مختلف شعر، اشعار رودکی را مورد نقد قرار داده است و این آراء نقدی شبلی در شناخت شعر رودکی اهمیت خاصی دارد. ادیبان و نویسندگان بعدی این آرای شبلی را در نوشته های خود شان نقل کرده اند.

حافظ محمود خان شیرانی، ادیب، مورخ و محقق فارسی و اردو (۱۸۸۰-۱۹۲۶م) در میان نویسندگان ایران و شبه قاره چهره ای آشنا است و بعضی از مقالات وی که درباره فردوسی و شاهنامه اند، به زبان فارسی ترجمه شده در تهران

به چاپ رسیده است. شیرانی در مقالات خود، مطالب شعر العجم، نوشته شبلی نعمانی، را مورد اعتراض قرار داده است و با در نظر داشتن منابع معتبر به اشتباهات تاریخی و تسامحات تحقیقی شبلی اشاره کرده است و در تایید سخن خود شواهدی از کتابهای معتبر نیز آورده است. شیرانی در ۳۵ صفحه، مقاله مفصل درباره رودکی به نگارش در آورده است (۷). این مقاله مجدداً در کتابی به عنوان مقالات حافظ محمود شیرانی، جلد پنجم، مرتبه مظهر محمود شیرانی از طرف مجلس ترقی ادب در سال ۱۹۷۰م در لاهور به چاپ رسیده است.

شیرانی این مقاله را پس از مطالعه منابع کهن اشعار رودکی مانند انساب السمعانی؛ چهار مقاله نظامی عروضی سمرقندی و دیوان های شعرای بعدی، نوشته است و در آن به بررسی زندگی و آثار رودکی، دانش و دست آورد های علمی و ادبی او پرداخته است. مطالب شیرانی را درباره رودکی از کامل ترین و بهترین پژوهش ها درباره وی به زبان اردو دانسته اند. به عقیده شیرانی، شبلی نعمانی در انتساب برخی ابیات به رودکی و نیز در برخی مطالب مربوط به او مرتکب اشتباه هایی شده است.

قاضی فضل حق استاد و محقق و رئیس گروه زبان و ادب فارسی دانشکده دولتی لاهور کتابی به عنوان "سخنوران ایران" تالیف کرد. این کتاب از طرف اداره ثقافت اسلامی در لاهور به چاپ رسید. بخشی از این کتاب به رودکی مخصوص است (۸). قاضی فضل حق از زندگی نامه و آثار رودکی به تفصیل سخن آورده است. در این کتاب، شعر رودکی نیز به اختصار بررسی شده است.

میرزا مقبول بیگ بدخشانی استاد و محقق و رئیس گروه زبان و ادب فارسی دانشگاه دولتی لاهور نیز در کتاب خود "ادب نامه ایران" مقاله مفصلی درباره رودکی سمرقندی دارد (۹). مقبول بیگ بدخشانی در این مقاله خود، احوال و آثار و شعر

رودکی را مورد نقد و تحلیل قرار داده است. مولف تحت عنوان های مختلف مقاله خود را آراسته است که بدین قرار اند:

- ۱- احوال رودکی؛ ۲- ممدوحین رودکی؛ ۳- شعرای هم عصر رودکی؛ ۴- رودکی و علم فن موسیقی؛ ۵- شهرت؛ ۶- سبک حراسانی؛ ۷- قصاید رودکی؛ ۸- افکار رودکی؛ ۹- خمریات؛ ۱۰- فلسفه نشاط؛ ۱۱- آثار رودکی؛ ۱۲- دیوان.

شایان ذکر است که ادب نامه ایران میرزا مقبول بیگ بدخشانی چندین بار در لاهور چاپ و منتشر شده است و در میان نویسندگان و خوانندگان جایگاه ویژه ای دارد.

ظهور الدین احمد (۱۳- اکتبر ۱۹۱۴م/ ۲۰ مهر ۱۲۹۳ش) فرزند جان محمد، ادیب، استاد و محقق زبان و ادبیان فارسی. او مدتی در دانشگاه پنجاب لاهور به تدریس زبان و ادب فارسی سرگرم بوده است. در ۱۹۹۳م بنیاد موقوفات افشار، به پاس خدمات وی به ادب فارسی جایزه ای به وی اهدا کرده است. وی در سال ۱۳۷۵ش، کتابی به عنوان "ایرانی ادب" تألیف کرد و در بخشی از آن زندگی نامه و شعر رودکی را به تفصیل معرفی کرده است (۱۰).

محمد صدیق خان شبلی (۱۹۳۴م) و محمد ریاض خان (۱۹۳۵- ۱۹۹۵م) کتابی به عنوان "فارسی ادب کی مختصر ترین تاریخ" تألیف کردند. بخشی از آن مخصوص به احوال و شعر رودکی است (۱۱). این اثر چندین بار در لاهور به چاپ رسیده است.

مقاله علمی و تحقیقی مفصل تحت عنوان "رودکی" در اردو دایرة المعارف اسلامیة هم وجود دارد (۱۲). اردو دایرة المعارف اسلامیة دانشنامه ای است به زبان اردو در ۲۹ جلد که به سرپرستی مولوی محمد شفیع و دکتر سید عبدالله در دانشگاه پنجاب لاهور تألیف و چاپ شده است. در این مقاله زندگی نامه و آثار رودکی به

استفاده از منابع معتبر فارسی و انگلیسی مورد بررسی قرار گرفته شده است. افزون بر این، در این مقاله به افکار و ویژگی های شعری رودکی نیز توجهی شده است. مولف به مضامین و سبک شعری آن زمان نیز اشاراتی داد. این مقاله مشتمل است بر پنج صفحه. مولف در پایان مقاله در مورد توضیح افکار رودکی به این نکات توجه دارد:

- رودکی دل حساس دارد که از اوضاع دنیا اثر می پذیرد.
- مطالب رودکی عمیق اند و اغلب قطعات عبرت آموز و حکیمانه اند.
- رودکی در رنج و اندوه به دیگران به صبر و تحمل نصیحت می کند.
- ظاهر و باطن انسان باید یکسان باشد.
- در خمریات رودکی، خمر به روشنی دیده می شود.
- عروج و کمال فلسفه نشاط در رباعیات خیام دیده می شود، اما نقوش ابتدائی آن در

کلام رودکی آمده است.

- ویژگی دیگر کلام رودکی تغزل است.
- شبیهات رودکی آسان و ساده اند.
- در این مقاله، از اشعار منسوب و الحاقی رودکی نیز سخن به میان آمده است.

حواشی:

- ۱- سنبلی، تذکره حسینی، ص ۱۳۰.
 - ۲- لودی، مرآة الخيال، صص ۱۹-۱۸.
 - ۳- آزاد، نگارستان فارس، صص ۷-۶.
 - ۴- گلچین معانی، تاریخ تذکره های فارسی، صص ۶۶۲-۶۶۱.
 - ۵- شفیعی کدکنی، در کتاب شاعری در هجوم منتقدان، درباره شبلی نعمانی چنین نوشته است:
- ”در این دو قرن، ادیبان هند، بزرگترین ناقدان شعر فارسی بوده اند که آخرین ایشان علامه بزرگ و ادبیات شناس بی همتای قرن نوزدهم میلادی و قرن سیزدهم و چهاردهم هجری شمسی نعمانی (۱۲۷۴-۱۳۳۲ق) است که با نوشتن شعر العجم بهترین تاریخ انتقادی تمامی ادوار شعر فارسی را. از سر اجتهادی شگفت آمد و دانشی بیکران - نگاشته و همه پارسی زبانان جهان را رهین دقت ها و ملاحظات عالمانه و هوشیارانه خویش کرده است.“
- (صص ۱۹-۱۸).
- ۶- شبلی نعمانی، شعر العجم، صص ۳۹/۱-۲۷.
 - ۷- شیرانی، مقالات حافظ محمود شیرانی، ۱۱۵-۱۸۱/۵.
 - ۸- قاضی، سخنوران ایران، صص ۵۸-۵۲.
 - ۹- بدخشانی، ادب نامه ایران، صص ۹۴-۸۰.
 - ۱۰- احمد، ظهور الدین، ایرانی ادب، صص ۲۰-۱۵.
 - ۱۱- شبلی، محمد صدیق، فارسی ادب کی مختصر ترین تاریخ، صص ۲۵-۲۳.
 - ۱۲- اردو دایرة المعارف اسلامیه، ”رودکی“، ۳۸۱-۳۸۵/۱۰.

منابع و مآخذ:

- آزاد، محمد حسین، نگارستان پارس، عاکف ہکدہو، دہلی، بی تا.
- احمد، ظہور الدین، ایرانی ادب، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، ۱۹۹۶ م.
- اردو دائرۃ المعارف اسلامیہ، دانشگاه پنجاب، لاہور، ۱۹۷۳ م.
- بدخشانی، میرزا مقبول بیگ، ادب نامہ ایران، نگارستان، لاہور، بی تا.
- سنبل، میر حسین دوست، تذکرہ حسینی، لکھنؤ، ۱۲۹۲ ق.
- شبلی، محمد صدیق و محمد ریاض خان، فارسی ادب کی مختصر ترین تاریخ، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور، صص ۲۵-۲۳.
- شبلی نعمانی، شعرا العجم، نیشنل بک فاؤنڈیشن، اسلام آباد، بی تا.
- شفیع کدکنی، محمد رضا، شاعری در هجوم منتقدان، انتشارات آگہ، تہران، ۱۳۷۵ ش.
- شیرانی، حافظ محمود خان، مقالات حافظ محمود شیرانی، بہ کوشش مظہر محمود شیرانی، مجلس ترقی ادب، لاہور، ۱۹۷۰ م.
- قاضی فضل حق، سخنوران ایران، ادارہ ثقافت اسلامیہ، لاہور، ۱۹۹۰ م.
- گلچین معانی، تاریخ تذکرہ های فارسی، انتشارات کتابخانہ سنائی، تہران، ۱۳۶۳ ش.
- لودی، شیر علی خان، مرآۃ الخیال، بہ کوشش حمید حسینی، انتشارات روزنہ، تہران، ۱۳۷۷ ش.

